

EDIZIONE

IL KANSTRI MEYER
KUTTER-SANNAUER-F
BUCCISOLENE

Bu kitabın ilk baskısı Erciyes Üniversitesi Yayını olarak 300 adet basılmıştır.

Telif hakkı Erciyes Üniversitesine ait olup, tamamen veya kısmen yayınlanamaz.

ISBN 978 - 975 - 6478 - 38 - 7

Baskı : Erciyes Üniversitesi Matbaası
Kayseri - 2007

DÜZENLEME KURULU

Onursal Başkan : Prof. Dr. Cengiz UTAŞ (Rektör)
Başkan : Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Sekreter : Prof. Dr. İsmail GÖRKEM
Üyeler : Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH
Doç. Dr. Atabey KILIÇ
Yrd. Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK
Öğr. Gör. Dr. Bayram DURBİLMEZ

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH
Doç. Dr. Atabey KILIÇ
Arş. Gör. Galip GÜNER
Arş. Gör. Sevinç YAKUT
Arş. Gör. Ayşe DEMİR
Arş. Gör. Betül AYDOĞDU
Arş. Gör. Abdulkadir DAĞLAR
Arş. Gör. Kezban PAKSOY

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Mustafa Argunşah'ın Açış Konuşması	x
Rektör Prof. Dr. Cengiz Utaş'ın Konuşması	xii

KAYSERİ VE YÖRESİ AĞIZLARI

ALKAYA, Ercan Elazığ Yöresi Ağızları Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un Bu Çalışmalara Katkısı	3
BAYRAKTAR, Fatma Sibel Kayseri Ağzında Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller	15
BOZ, Erdoğan İç Batı Ege (Afyonkarahisar-Kütahya-Uşak) İlleri Ağızlarının Ortak Özellikleri	25
BURAN, Ahmet Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler	31
DEMİR, Necati Sivas Yöresi Ağzı Özelliklerinin Genel Durumu	48
DEMİR, Nurettin Ağız Araştırmaları ve Yöntem Sorunu	63
GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız "Avşar" Kelimesinin Kökeni Hakkında	73
GÜLENSOY, Tuncer Kayseri ve Yöresinde Oğuz Boyları	76
GÜNER, Galip Kayseri'de Bir Yer Adı: Persek	83
GÜNŞEN, Ahmet Anadolu Ağızlarında Tasvir Fiilleri: Orta Anadolu Ağızları Örneği	88
İLHAN, Nadir Kayseri ve Elazığ Yöresi Ağızlarında Ortak Dil Unsurları	105

KARAÖRS, M. Metin

Kayseri ve Yöresi Ağızlarındaki Söz Varlığının Yazı Diline Yansımalarıyla İlgili Bir İnceleme	118
--	-----

KORKMAZ, Zeynep

Nevşehir ve Yöresi Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikleri Üzerine	130
--	-----

ÖZKAN, Nevzat

Kayseri Mahalli Basınında Dil Kullanımı	137
---	-----

SARIKAYA, Mahmut

Kayseri ve Yöresi Ağızlarında Yaşayan "Eski Türkçe" Özellikleri	153
---	-----

ŞENEL, Mustafa

Ahmet Caferoğlu'nun Derlediği Metinlere Göre Kayseri Atasözü ve Deyimlerine Bir Bakış	165
--	-----

ÜSTÜNER, Ahat

Kayseri ve Yöresi Ağızlarında Güzel Adlandırmalar	170
---	-----

RAKKA'DAN ELMADAĞ'A TÜRK GÖÇERLERİ SÖZLÜ KÜLTÜRÜ

AKSOY, Erol

Ahmet Şükrü Esen'in Türk Göçerleri Sözlü Kültür Derlemeleri	195
---	-----

AKSOY, Mustafa

Kayseri, Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa'da Yaşayan Türkmen Aşiretlerinin Osmanlı Belgelerinde Tanımlanmalarının Kültür Sosyolojisi Açısından Analizi ve Damgaları	199
---	-----

ARTUN, Erman

Çukurova Konargöçer Türkmenlerinin Halk Kültürlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri	216
--	-----

ATILGAN, Halil

Rakka'dan Elmadağı'na -Yürüyerek Geldik Yaya	241
--	-----

AYDOĞDU, Betül

Fahri Bilge Defterlerinde Sözlü Tarih	255
---	-----

BOYRAZ, Şeref

Sarız Yöresi Avşar Ağızlarında Halk Bilimsel Ögeler	261
---	-----

AHMET CAFEROĞLU'NUN DERLEDİĞİ METİNLERE GÖRE KAYSERİ ATASÖZÜ VE DEYİMLERİNE BİR BAKIŞ

Mustafa ŞENEL*

Özet

Yazı dilinde bulamayacağımız pek çok kültür değeri, konuşma dilinde muhafaza edilmiştir. Derleme metinleri bu yönüyle kültür hayatımızın önemli bir eksikliğini kapatmaktadır. A. Caferoğlu'nun Kayseri ili ağzından derlediği metinlerdeki atasözleri ve deyimlerin standart dile benzer ve farklı yönlerinin belirlenmesi, farklı kullanımların ve bölge ağzına ait özel kullanımların tespiti yapılmıştır. Günümüz atasözleri ve deyimleri ile karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Caferoğlu, Kayseri ili ağzı, atasözü, deyim.

Atasözleri ve deyimler bir milletin kültürünün en renkli aynı zamanda en kalıcı ve tanıtıcı niteliklerini oluşturur. Atasözü ve deyimler gerek konuşmalarımızda gerekse yazılarımızda düşündüklerimizi, hissettiklerimizi, yaşadıklarımızı kısa yoldan etkili ve güzel anlatmada adeta bir can simididir. Onların anlatıma kattığı renk ve içtenlik tartışılmaz.

Atasözleri ve deyimler konusunda Ömer Asım Aksoy şunları söylemektedir : "Her dilde atasözleri ve deyimler vardır. Toplumbilim, ruhbilim, eğitimbilim, ekonomi, felsefe, tarih, ahlak ve folklor... gibi birçok konuları ilgilendiren ve birçok yönlerden inceleme konusu edilmeye değer olan bu ulusal varlıklar, deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından pek önemli dil yapılarıdır. ...Bizim gelenekle yerleşmiş bir atasözü anlayışımız vardır. Bu anlayışa göre atasözleri, ulusal varlıklardır. Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki taşırlar. İnandırıcı ve kutsaldırlar. Nitekim eski bir atasözü şöyle der: 'Atalar sözü Kur'an'a girmez, yanınca yelişür.' (Birlikte koşup gider, ondan geri kalmaz.) Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyu geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Ulusun ortak düşünce ve tutumunu belirtir bize yol gösterirler."¹

Atasözleri eskiden beri farklı şekillerde adlandırılmıştır. Sav, mesel, darb-ı mesel, tabir bunlardan en çok bilinenlerdir. Gerek konuşma dilinde gerekse yazı dilinde mensur veya manzum olarak yaşayan hikmet dolu eğitici ve öğretici özlü sözlerdir. Deyimler ise yine konuşma ve yazı dilinde sıkça rastladığımız bir diğer ifade grubudur. Çoğunlukla birkaç kelime veya kısa bir cümle ile teşbih, istiâre, mecâz, kinâye gibi sanatları kullanarak bir olayı, hadiseyi anlatan deyimleri atasözlerinden ayıran en önemli özellik bir hüküm bildirmesidir. Ama her ikisi sık sık beraber anılmıştır. Buna sebep eğitici, öğretici, yol gösterici özellikleri ortak taşınmalarıdır.²

* Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi (mustafasene1@hotmail.com)

¹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*, İnkılap Kitabevi (10. Baskı), İstanbul 1995, s. 13-15.

² Aksoy, *age.*, s. 17.

"havlamak" ~ *ür-* "havlamak"; *üze* "üstünde" > *üz* "üst, yukarı, üst kısım, yüzey" ~ *üzlük* Kırşehir'de: "içine kaymak konabilecek küçük boyutlu küp ya da çömlek", Kars'ta: *üz* "sütün yüzü anlamında kaymak"; *yağı/yağı* "düşman" ~ *yağı* "düşman" (Mucur ve Kaman); *yağuş* "yakın, civar"; *yağut-* "yaklaştırmak" ~ *yavuklu* "sevgili"; *yavıncı/yavuncu ol-* "yalvarıcı bir tutumla yaklaştırmaya ve durumunu anlatmaya çalışıp yardım istemek"; *yal-* "alevlenmek"; *yalan/yalın* "alev"; *yalın-/yalına-* "alevlenmek"; *yalınlık* "parlak" ~ *yalabı-* "parlamak, ışık saçmak"; *yaltır-/yaltırı-* "parlamak" ~ *yaldır yaldır yanmak* "parıl parıl parlamak"; *yan* "yan, kalça" ~ *yan-bil* İncesu'da "yan yöre, ortalık, etraf"; *yapın-* "örtünmek" ~ *yapıklı* "örtünmüş, başı örtülü"; *yaraş-* "yaraşmak, yakışmak" ~ *yaraş-* "yakışmak"; *yarlıqa-/yarlıgqa-* "buyurmak, emretmek, va'zetmek" ~ *yarlığa-* "affetmek"; *yaş* "yaş, taze" ~ *yaş* "yaş, ıslak; taze". Akkışla'da: *yaş üzüm* "taze üzüm, yeşil üzüm"; *yaşar* "o kadar yaşlı, ...yaşında" ~ *yaşar* "o kadar yaşlı, ...yaşında" *dört yaşar tosun* örneğinde olduğu gibi; *yat/yad* "yabancı" ~ *yad* "yabancı; uzak yer, gurbet" (Küçük Aptiüşağı); *yawlaq/yablaq/yawlâq* "kötü, pek, düşmanlık" ~ *yavlan* "derinliği olmayan, sığ"; *yazı* "ova, düzlük" ~ *yazı* "ova, düzlük". Kırşehir'de Kınık köyünden ayrı bir de Yazıkınık köyü vardır; *yazuq/yâsoq* "günah" ~ *yâziq/yâzziq* "günah; acıma ifadesi"; *yılıq/yilk* "yılki, davar; hayvanlar dünyası; (cins at) ~ *yılqı* "yazıya yabana terkedilmiş at ve bu atlardan oluşan sürü, yılki"; *yilpig/yilpag* "cin, hastalık şeytani"; *yilwi/yelvi* "büyü"; ~ *yil* "Kayseri, Kırşehir ve Nevşehir'de: yel, rüzgâr; Ayrıca Kırşehir Küçük Aptiüşağı'nda: *yil çarpması*: cin çarpması" < (yilpiz < albız "kötü ruh, şeytan")'la ilgili olabilir"; *yılığ* "ılık, sıcak" ~ *yılıx* "ılık, az sıcak" (İncesu); *yinik* "hafif, ucuz"; *yiniil* "kolay, hafif" ~ *yiyin/yiyinni/yiğni* "hafif"; *yiyini/yeyni* "hafif, ağır olmayan"; *yiriñ/irin* "irin" ~ *irin* "irin, cerahat"; *yit-/yey-* "yetmek, varmak" ~ *yit-/yitiş-* "yetişmek, ulaşmak, varmak, kavuşmak"; *yiti/yte* "yedi" ~ *yidi* "yedi"; *yitmiş* "yetmiş" ~ *yitmiş* "yetmiş"; *yitti/yiti* "yedi" ~ *yidi* "yedi"; *yitmiş* "yetmiş" ~ *yitmiş* "yetmiş"; *yu-* "yıkamak" ~ *yu-* "yıkamak"; *yuqa* "ince" ~ *yuqa/yuxa/yuxa* "ince"; *yumuş* "iş, vazife" ~ *yumuş* "iş, vazife"; *yun-/yüm-* "yıkamak" ~ *yun-* "yıkamak"; *yügürük/yügrük/yürük* "çabuk (koşan)"; *yügür-* çabuk koşmak" ~ *yörük* "güçlü, çevik, hızlı koşan"; *yörük* "konar göçer Türkmen".

SONUÇ

Ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından yapılan bu inceleme Kırşehir, Nevşehir, Kayseri gibi orta Anadolu illeri ağızlarında Eski Türkçe dönemine ait pek çok yapı ve birimin korunduğunu ve yaşatıldığını açıkça göstermektedir. Bu bölgede yaşayan bu türden her bir unsur, dil dünyamızın ve kimliğimizin anahtarları durumundadır. Gerek yapılacak ağız çalışmalarında gerekse tarihî Türk şivelerine ilişkin çalışmalarda bu veriler asla göz ardı edilmemesi gereken bir kaynaktır. Öte yandan bu çalışma, Orta Anadolu'daki baskın Türk etnik kimliğinin dile yansımaları da ortaya koymaktadır.

Türk dilinin ilk edebi ürünü sayılan Orhun Abideleri'nden günümüze kadar atasözü ve deyimleri içeren pek çok eser bulunmaktadır. Kültür hayatımızı bu kadar etkileyen ve her dönem eserlerinde görebildiğimiz bu iki ifade grubu hakkında 700'ü aşkın kitap, doktora tezi, araştırma, makale ve diğer çalışmalar yapılmıştır.³

Biz bu bildirimizde Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun "Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler" adlı eserinden yola çıkarak Kayseri ağızı metinlerinde geçen atasözleri ve deyimler üzerinde durmaya çalışacağız.⁴

Caferoğlu, Anadolu'nun muhtelif bölgelerini gezerek derlemeler yapmış ve bunları bir seri olarak yayınlamıştır. "Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler" adlı eser bu serinin 8. cildir. Malzeme 1946 yılında, altmış gün süren bir gezi neticesinde toplanmıştır. Eser Kayseri ilinin yanı sıra Ankara, Kırıkkale, Yozgat, Kırşehir ve Niğde illerinden derlemiş malzemeyi de kapsamaktadır.

Derlenen metinler içerisinde az sayıda atasözü bulunmaktadır. Bazı atasözleri standart dille paralellik gösterirken bazı atasözleri ise bölgeye has olma özelliğini korumaktadır. Aşağıya örneklerini aldığımız atasözleri incelendiğinde bölge halkının deneyimlerini dile getirdiğini görmekteyiz. Bazılarının biçim bakımından kafiyeli oldukları görülmektedir.

Analar çeker zahmeti , babalar bilmez kıymeti (s. 50)
Ata bakma dona bak , karşındaki cana bak (s. 50)
Büyüğüm diye sevinme, küçüğüm diye yerinme (s. 50)
Dostun yaptığını düşman yapmaz (s. 56)
Gökyüzünde kara bulut , kimseden yokmuş umut (s. 62)
Kahpeliğe adam ölmez , düşman olan aman bilmez. (s. 85)
Puşluğunun adam ölmez , kavga eden mert olmaz (s. 84)
Sağ olanlar bir gün olur kavuşur , küs olanlar anam bir gün olur barışır.(s.56)

Bazı atasözleri sadece bölge ağızında kullanılmıştır.

Kötü yeğen utandırma dayını (s. 54)
Bir dağ var, dağın ardında bir daha dağ var (s. 63)
Karnı doymadan bismillah diyenin (s. 64)
Uykusu gelmeden uyuyanın (s. 64)
Cuniip olmadan çimenin (s. 64)
Ben anamdan bir kez doğdum (s. 47)
Ağardı sakalım görüldü nişan (s. 51)
Avcısı olan görür tanır ,bilir iraktan (s. 54)

Bölge ağızından derlenen metinlerdeki deyimlerin pek çoğu günlük hayatta kullandığımız deyimlerle aynılık göstermektedir.

Acısı beni boyadı (s. 62)
Acıyı acıya katmak (s. 85)
Adı çıkmak (ünlü olmak) (s. 45)
Ağzında dudağı dili kurumak (s. 95)
Alnıma yazıldı rahmi madende (s. 51)
Alnıma yazılmış kara yazı (s. 65)
Ardına uydurmak (s. 81)
Arka çıkmak (s. 84)
Bağrı yanmak (s. 92)
Başım alır diyar diyar giderim (s. 72)
Beli bükülmek (s. 95)
Bir parmağını vermem cihana (s. 66)
Boyun bükmek (s. 51)
Cana dayanmak (s. 51)
Canımdan elinden bezdim (s. 68)
Ciğeri yanmış (susamış) (s. 45)
Derdim elliydi yüze yitirdim (s. 62)
Derdine ağlamak (s. 78)
Derdine yanmak (s. 91)
Dili dolaşmak (s. 71)
Dillenmek (s. 88)
Dünya yüzüne çıkmak (s. 48)
Eliere kalmak (s. 78)
Ellerle bir olmak (s. 86)
Eş olmamak (uygun olmamak) (s. 76)
Evini başına yıkmak (s. 50)
Evraklarımız dürülmüş (s. 93)
Gönlü hoş olmamak (s. 76)
Gönlüm düştü (s. 69)
Göz süzmek (s. 69)
Güneş gibi parlamak (s. 58)
Güzele yanmak (s. 76)
Hali beter olmak (s. 70)
Halinden bilmek (s. 55)
Hile sezmek (s. 75)
İnsan bilmek (s. 59)
Kan etmek (s. 54)
Kana boyanmak (s. 51)
Kızıl kana bulamak (s. 89)
Kimseden yokmuş umut (s. 62)
Kulakları cınlasin (s. 63)
Laf vermek (s. 69)
Nanı çıkmak (s. 45)
Nazar değmesin (s. 74)
Ömrü çürümek (s. 83)
Perişan kalmak (s. 51)
Sefa sürmek (s. 66)
Sorgu sual yok (s. 56)
Sülalesini kurutmak (s. 69)
Takarım boynuma bir gün kefeni (s. 52)
Umudu kesmek (s. 62)
Usandım bezdim (s. 56)
Üzerine güneş düşmüş (s. 48)
Yangın yangın ötmek (s. 64)
Yolunu şaşırarak (s. 67)
Yüreği acımak (s. 95)
Yüreği dayanmamak (s. 82)
Yüreği tutuşmak (s. 83)
Yüreğine dert olmak (s. 75)
Zincir vurmak (s. 91)

Bölge ağızında deyimlerin bazılarının anlamlarının değiştiği bazı bilinen deyimlerin ise farklı şekilde anlamlandırıldığı görülmektedir.

³ Süreyya Beyzadeoğlu, "Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimlerinden Manzum Örnekli 20 Atasözü", V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri -I/ 20-26 Eylül 2004), TDK Yay., Ankara 2004, s. 431-432.

⁴ Ahmet Caferoğlu, Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler, TDK Yay., Ankara 1995. s. 45-96.

Kayseri Ağzı

acıyı katmak acıya (s. 85)
Allah'ın emrine girmek (s. 63)
ardına uydurmuş iti köpeği (s. 81)
ciğeri yanmış (s. 45)
dünyasına doymak (s. 94)
ecelden korkup sen geri durma (s. 95)
esen rüzgardan da hile sezerim (s. 75)
karnım küp gibi oldu (s. 77)
kât göndermek (s. 57)
kurbana götür (s. 51)
nikah ederim (s. 71)
o kız bana küçüktün vergili (s. 75)
parmağını cihana vermemek (s. 66)
sözünü duymamak (s. 59)
tefsirini yazar (s. 95)
tekaüt kıldılar taze gülüdüüm (s. 51)
uğradım yaramaz lisana (s. 51)
zehire boyanmış sivri iğnesi (s. 68)

Bazı deyimlerin sadece bölge ağzında kullanıldığı dikkati çekmektedir.

ölüm havası çalındı (s. 85)
kefen biçer kendi özüne (s. 75)
elbir tutmak (s. 69)
üstüne takılmış kilit (s. 62)
elekten eleyin kınamı (s. 62)
kalabalığını kestim (s. 58)
kızınız kapıyı ik etdi (s. 57)
gözüm yaşı geçer oldu mermerden (s. 52)

Görüldüğü gibi yazı dilinde bulamayacağımız pek çok kültür değeri, konuşma dilinde muhafaza edilmiştir. Derleme metinleri bu yönüyle kültür hayatımızın önemli bir birikimini kapatmaktadır. Bu metinler derlenirken, kişiler anlatacakları malzemeyi kendi birikimleri ve kelime hazineleri çerçevesinde ifade etmektedir. Böylece gerek derleme yapılan dönemin gerekse kişilerin derlenen malzemeyi anlatılırken duyduğu bir önceki neslin kültür değerleri derlenmiş olmaktadır. Dilciler açısından derlenmiş metinler hâlâ kendi bünyesinde yılların birikimini taşıyan malzemelerle doludur. Bulup, çıkarıp, incelemesini bilene...

Türkiye Türkçesi⁵

daha fazla acı çekmek
evlenmek
iti köpeği peşine takmak
susamak
her şeyi yaşamak
Korkusuz olmak
uyanık olmak
çok fazla yemek
mektup göndermek
kurban etmek
nikah kıymak
beşik kertmesi olmak
parmağını cihana vermemek
sözünü dinlememek
hali anlatmak
soldurdular, yaşlandırdılar
kötü söze, iftiraya uğramak
çok zehirli olmak

öldürmek için bir araya gelmek
gözü kara olmak
görücü göndermek
kısmeti kapanmak, sözlenmek
zor ve zahmetli olmak
gelenini gidenini engellemek
girenin çıkanın belli olmaması
çok ve sürekli ağlamak

KAYNAKÇA

- AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*, İnkılap Kitabevi (10. Baskı), İstanbul, 1995.
CAFEROĞLU, Ahmet, *Orta Anadolu Ağzlarından Derlemeler*, TDK Yay., Ankara, 1995.
SİNAN, A.Turan, *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kubbealtı Yay., Malatya, 2001.
SÜREYYA, Beyzadeoğlu, "Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimlerinden Manzum Örneklere", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri -1(20-26 Eylül 2004)*, TDK Yay., Ankara, 2004, s.431-446.

⁵ A.Turan SİNAN, *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kubbealtı Yay., Malatya 2001.